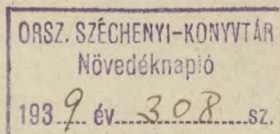

79.414

79414

A Pozsonyi Kert.

LIPPAY GYÖRGY hercegérsek pozsonyi nyári villájának kertje ezen a néven fogalommá lett a magyar kertészet történetében. Nemcsak azért, mert barokk-kori virágokban való gazdagsága a maga idején külföldön is hírnevet szerzett a kertnek, hanem még inkább azért, mert a róla írt háromkötetes magyar kertészeti munka révén bölcsője lett a magyar kertészeti szakirodalomnak. Talán nincs is olyan magyar kertész és botanikus, aki ne találkozott volna tanulmányai közben a kert emlékével, s ne forgatta volna egy vagy más célból a Pozsonyi Kertet. Foglalkoztak azonban a kerttel a magyar művészettörténelem kutatói is, mert a kert művészettörténeti tekintetben is több érdekességgel dicsekedhetett. Az utóbbi években jelentékenyen gyarapodtak ismereteink a kertről, és néhány héttel ezelőtt sikerült megtalálni a róla készült rézmetszeteket — legalább is egy részüket, — mindez időszerűvé teszi, hogy most részletesen áttekintsük a kert történetét és méltassuk szerepét a magyar kertművészetben.

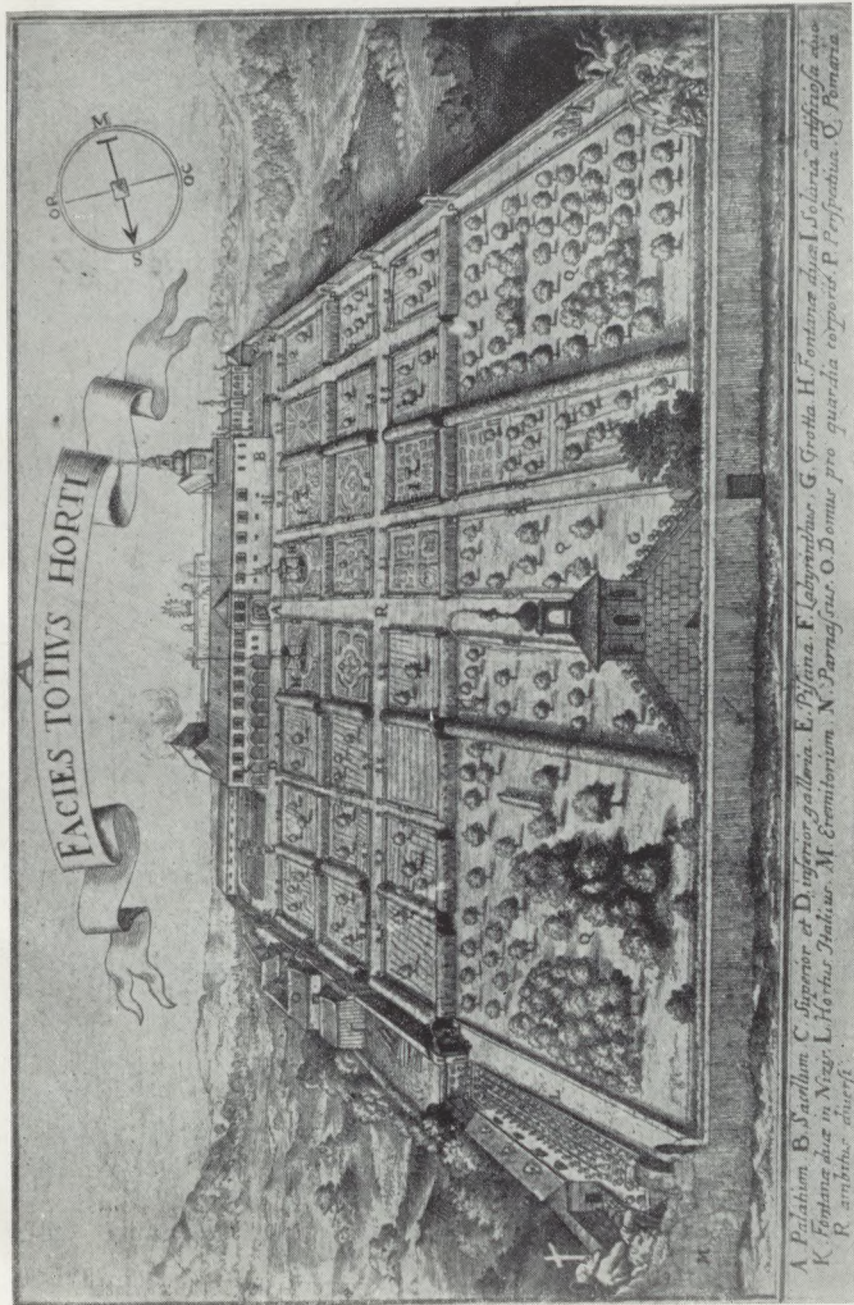
Legnevezetesebb régi magyar kertjeink szőlőhegyek alján, gyümölcsösökben keletkeztek. Szőlőskerteket és gyümölcsösöket alakított át díszkertekké már MÁTYÁS király is Budán, Nyéken, Visegrádon. A pozsonyi érseki kertet is a pozsonyi szőlőhegyek alatt telepítették; az épület a királyi útra nézett, mögötte terült el a körülbelül 200 lépés hosszú kert, e mögött pedig emelkedtek a szőlőhegyek. A kert telepítésének történetét BÉL MÁTYÁS jegyezte fel.¹ Helyén egyszerű gazdaság volt, amelyet FORGÁCS FERENC bíboros szerzett meg 1614-ben. A következő évben utóda, BOROMAEI KÁROLY fallal kerítette és gyümölcsfákkal ültette be, díszkertté akarta kifejleszteni, de tervét nem valósíthatta meg, mert már 1615-ben meghalt. Ilyen állapotban maradt a kert PÁZMÁNY PÉTER és LÓSY IMRE érseksége alatt is.

Első fénykorát a kert LIPPAY GYÖRGY idején érte el, aki 1642-ben lett érsek és nyomban nagy kedvvel és eréllyel kezdte meg a kert fejlesztését, s nem hagyta abba 1666-ban elkövetkezett haláláig. A palotát kibővítette és korszerűen átalakíttatta, a kertnek csak a hátsó részét hagyta meg gyümölcsösnek, első felét virágtáblákkal díszítette, narancsházat rendezett be, díszes kutakat állíttatott, s hűtőzővel, remeteséggel, vízmedencével, útvesztővel stb. ékesítette. Kora divatját követve, rajongott a szép virágokért, s messze földről és anyagi áldozatokat nem kímélve igyekezett meghozatni minden virágújdonságot. „Érsek urunk önatsága kertbéli virágoknak szépségeket, ékességeket, illatnyokat, természeteket, neveket, számokat hogy magánosan leírhasam, csaknem lehetetlenségnek ítélem“ — írja LIPPAI JÁNOS. Majd így folytatja: „sokan is vannak olyan idegen virágok, kiket Érsek urunk önatsága elsőben béhozott Magyarországból, az maga Pasoni kertében, ugymint Indiából, Spanyórországból, Belgiumból, Olaszországból, Németországból, Törökországból stb., kiket mindez ideig Magyarország a mi időnkbe nem esmért, s nem islátott“. LIPPAY nagy virágkultusza csakhamar ismeretessé vált a külföldön is, és szakemberek is elismeréssel adóztak a kert ritkaságainak. Pl. LAURENBERG PETER, rostocki orvos, a maga korában legolvasottabb német kertészeti kézikönyv szerzője, külön megemlíti a Pozsonyi Kert bizonyos tulipánjait: „Tiszta szederjesek és tiszta zöldek találtotnak Érsek urunk önatsága tulipái között, LAUREMBERGIUS írja, hogy soha olyanokat nem látott.“

LIPPAY GYÖRGY korának természettudományi ismereteiben is jártas volt, kertészeti alkotásaiban sem csupán a pillanatnyi gyönyörködés vezette, hanem a Pozsonyi Kerttel egyszersmind olyan példát akart adni a magyarságnak, amelyre mindig büszke lehet, s amelyet később is mindenkor követhet. Ezért arról is gondoskodott, hogy kertje írásban és képben megörökíttessék az utókor számára, a kortársak és késő századok okulására. Unokaöccsével, IFJ. LIPPAY GYÖRGY-gyel, LIPPAY GÁSPÁR-nak, a m. kir. kamara elnökének fiával 1663-ban, 20 évi kerti munkásság után, megrajzoltatta a kert díszzeit. Ugyanekkor udvarába vette öccsét, LIPPAI JÁNOS-t, jézustársasági szerzetest, s megbízta a kertben végzendő tanulmányok alapján egy magyar kertészeti kézikönyv megírásával.

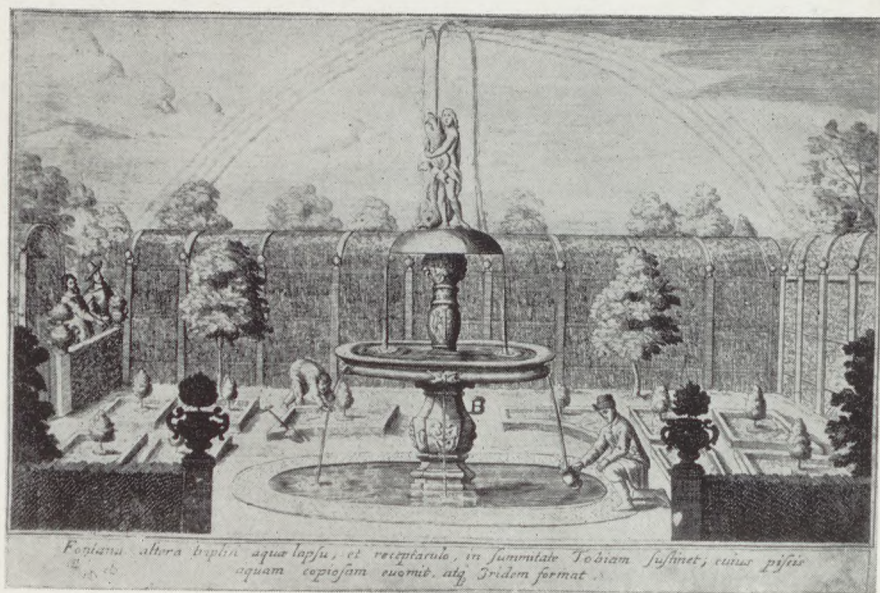
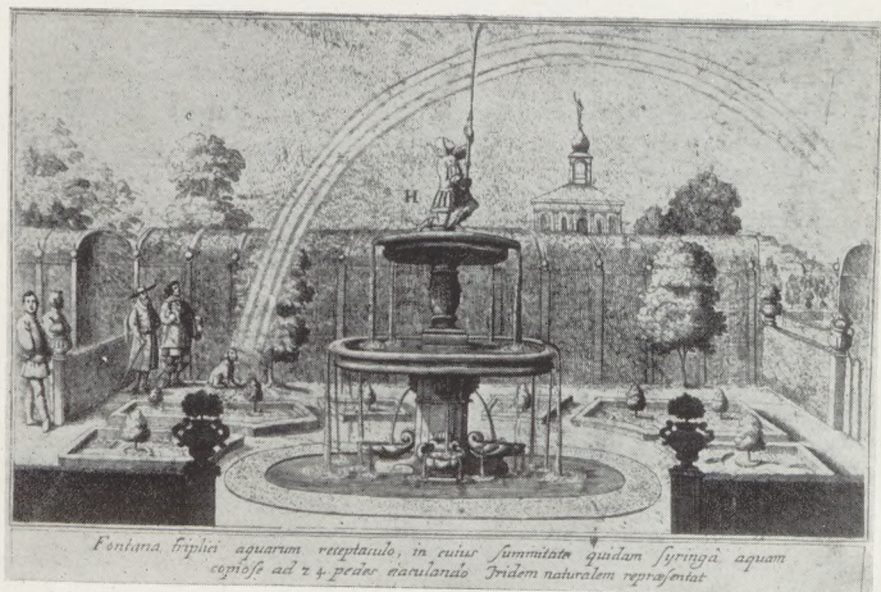
IFJ. LIPPAY GYÖRGY rajzait rézbe metszette LANG MAURITIUS, de e rézmetszetekről napjainkig csak BÉL MÁTYÁS feljegyzéseiből volt tudo-

¹ BÉL M.: Notitia Hungariae. I. 1735. 639—642. old.

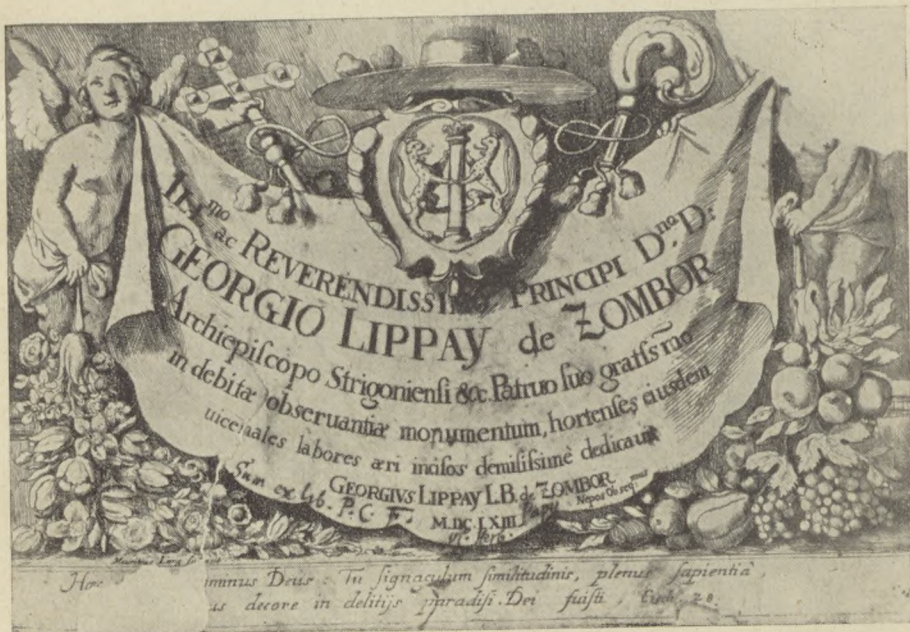
A Pozsonyi Kert LIPPAY György korában. Rézmetszet. Ifj. LIPPAY György rajza.

A Pozsonyi Kert parterrének két szökőkútja. Rézmetszetek.
 I. F. LIPPAY GYÖRGY rajzai.

másunk. Bár többen kutattak e metszetek után, s legutóbb magam is újra minden közkönyvtárunkban, sőt külföldön is, nyomoztam, sokáig nem sikerült megtalálni, ennek következtében napjainkig azt hittük, hogy a Pozsonyi Kertről készült metszetek egyetlen levonata sem maradt meg korunkig. Azonban a múlt hetekben végül mégis előkerültek e metszetek jó állapotban lévő példányai a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, ahol TÖRÖK PÁL találta meg és hívta fel rá figyelmünket. Összesen négy 23×14 cm nagyságú kép. A címlapon (1. kép) barokk keretben latin nyelvű ajánlás, amely magyarul így

1. kép. IFJ. LIPPAY GYÖRGY-nek a Pozsonyi kertről készült rajzait bevezető címlap az ajánlással.

hangzik: „ZOMBORI LIPPAY GYÖRGY úrnak, nagyságos és főtisztelendő hercegnek, esztergomi érseknek, legkegyesebb pártfogójának, 20 éves kerti munkáit rézbe metszve, illendő tisztelet emlékéül, legalázatosabban ajánlja ZOMBORI LIPPAY GYÖRGY, legengedelmesebb unokaöccse. 1663.“ A második lap a kert távlati rajza a ketrészek megjelölésével (XLII. tábla). A harmadik és negyedik lapon a parterr egy-egy szökőkútja (XLIII. tábla). Ezeken a kertben álló alakok közül a főpapi ruházatú LIPPAY GYÖRGY érsek, a magában álló, illetőleg a virágos vázába vizet fogó fiatalember pedig bizonyára a művész, IFJ. LIPPAY GYÖRGY. Nem valószínű, hogy az érsek csak a két szökőkút képét metszette rézbe. Inkább azt tartom, hogy a kert minden szép részét, s így a megtalált metszetsorozatot nem tartjuk teljesnek. Ezt kétségtelenül bizonyítják BÉL adatai is, mert a kerti építmények leírását a lapok aláírásából szedte össze. Valószínű, hogy 10 kép készült, s így még hat hiányzik.

A rézmetszetek megtalálása időszerűvé teszi, hogy itt most néhány sorban megemlékezzünk a művésztől. Úgy látszik, IFJ. LIPPAY GYÖRGY a magyar barokk elfeledett és eddig nem méltányolt művésze, vagy talán inkább iparművésze. Nagyon valószínű, hogy szélesebb körű a munkássága, mint eddig az elszórt adatokból következtethető. A Pozsonyi Kertről készült rézmetszeteiről fentebb volt szó. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy ő készítette azt a 8 rézmetszetű táblát is, amelyek LIPPAI JÁNOS munkáját díszítik és szövegét szemléltetik. A kert alább következő leírásában olvassuk, hogy a kerti utak végén festmények voltak, köztük egyesek csatajeleneteket örökítettek meg magyarok és törökök közt. Joggal feltehető, hogy ezek is IFJ. LIPPAY GYÖRGY alkotásai voltak. Hogy ezek a festményei elpusztultak, csak természetesnek kell tartanunk. De azért talán nem kell egészen lemondani arról, hogy a művész festői tehetségét megítélhessük. Ismeretes, hogy LIPPAY érsek alkémiai munkát írt *Mons Magnesia* címmel, s díszesen festett címlapot készíttetett hozzá és díszes kötésbe foglalta.¹ Valószínű, hogy e kéziratos könyv címlapján látható festmény IFJ. LIPPAY GYÖRGY műve. Bizonyos, hogy a művész alkotása az a négy üveglapra készült 14·5×12·7 cm nagyságú, színes dombormű, amely a négy évszakot jelképezi, s amelyeket 1659-ben nyújtott át Bécsben LIPÓT VILMOS főhercegnek, amikor testvéreivel együtt pártfogását kérték Selmezbánya ellen folytatott perükben. A hollandi metszetek nyomán készült domborművek korunkban Bécsből Budapestre a Nemzeti Múzeumba kerültek. A tavaszt ábrázoló kép jelzése: *Geor(gius) Lippay inv(enit) et fecit*.² A Pozsonyi Kertben az épület mellett a vízmedence közepén Szent György szobra állott, amint a leírásból tudjuk s a rézmetszeten is látható. Nemrégiben Pozsonyban a Dobrovics-utca Wahl-féle házának kertjében egy Szent György szobrot találtak, amelyet PIGLER ANDOR ismertetett.³ PIGLER azt tartja, hogy e kerti szobor azonos a Pozsonyi Kert Szent György szobrával, s felveti a kérdést, vajjon nem IFJ. LIPPAY GYÖRGY alkotása-e. Meg kell azonban állapítani, hogy a Wahl-féle kertben heverő szobor vonalai nagyon eltérnek a rézmetszeten látható Szent György szobor vonalaitól. Mindebből azt kell következtetnünk, hogy IFJ. LIPPAY GYÖRGY művészeti munkásságával művészettörténetünknek behatóbban kell még foglalkoznia.

Ezután a kis kitérés után forduljunk vissza a kerthez. IFJ. LIPPAY GYÖRGY rézmetszetei alapján írta le a Pozsonyi Kertet BÉL MÁTYÁS. Ma már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egykorú látogató leírásával foglalhatjuk szavakba, és szólaltathatjuk meg a kertet és a róla készült képeket. Miként ugyanis már fentebb kiemeltük, a Pozsonyi Kert híre eljutott külföldre is, és nem egy külföldi látogatót vonzott Pozsonyba. Mikor I. LIPÓT 1658. augusztus 1-én német-római császárrá választották, a német fejedelmek siettek tőle hűbérük megújítását kérni. A szász-weimari herceg háromtagú követséget küldött Bécsbe erre a célra. A követség a várakozás ideje alatt ellátogatott Pozsonyba is, és

¹ A címlap színes képe látható SZATHMÁRY L.: Magyar alkémisták. 1928. c. művében.

² A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a M. N. Múzeumban. 1935. 59. old.

³ PIGLER A.: A pozsonyi primási kert Szent György szobra. Magyar Művészet. 1925.

ott főként az érseki kertet tekintette meg. MÜLLER, a követség egyik tagja, naplót vezetett útjáról, s ebben leírta a pozsonyi kirándulását is. A naplót írójának fia később saját munkájában közzé tette, s ebből a kert leírását PIGLER ANDOR magyar fordításban ismertette.¹ (A leírásba itt beszúrtuk megfelelő helyen a rézmetszeten olvasható latin jelzéseket.)

„Bár az érseki palota — írja MÜLLER — a városban van, a mostani érsek nem lakik ottan. Az esztergomi érsek, aki mostanság LIPPAY úr, méltóságánál fogva pedig hercegi cím és rang illeti, a városon kívül szép nyári palotát építtetett, s hozzá nagy kiterjedésű kertet rendeztetett be. A palota (*Palatium*) hosszú épület, mögötte nyílik a kert, ebben szép, nagy, szegélyezett sétautak (*Ambitus diversi*) és szőlővel befuttatott, boltozott lugasok vezetnek. A bejáratától jobbra szépen szegélyezett, négyszegletű halastó (*Piscina*) terül el, rajta különböző török récék és egy hattyú, melynek párja csak nemrég pusztult el. Minthogy az érsek a GYÖRGY nevet viseli, a tó közepén a lándzsás SZENT GYÖRGY lovagnak életnagyságú, kőből faragott szobra áll a sárkánnyal.

Innen a kertész ahhoz a táblához vezetett, hová az úgynevezett narancsházból az olasz fákat, növényeket rakják ki (*Hortus italicus*). Volt ott mindenféle déli fa, gránátalma, citrom, narancs, babér stb., számszerint 167, többnyire vörösre festett és zöld vaspántokkal övezett vedrekben. E valóságos ligetben még 780 különféle kis és nagy, égetett agyagedény volt, márványszerűen barnára, zöldre és tarkára festve. Az ilyeneket az anabaptisták égetik. Némelyiken aranyozott angyalfej van, bár ami e díszítést illeti, az újrakeresztelők nem szívesen készítik. A többi növény közt volt álóé is, hosszú, hegyes, a széleken tövises, húsos levelekkel, körülbelül másfélrőf magas, állítólag minden hetedik esztendőben hoz egyetlen virágot. Leveleit a török asszonyok vízbe teszik, elrothasztják, azután pedig a megmaradó vékony rostokból vásznat szőnek a török ruhákhoz.²

A kertben összesen 24 nagy és 3 kisebb tábla van, valamennyi telve idegen növényekkel, virágokkal, herbákkal és más ritkaságokkal. Útvesztő (*Labyrinthus*) is van itt. Néhány táblában (*Pomaria*) hatalmas alma- és körtefák állanak, nagyon különböző és ritka fajták. Barna- és ezüstszerű muskatályalmák fái is. A szőlővel befuttatott lugasok egyik végétől a másikig tekintve, szép távlati festmények (*Perspectiva*) láthatók. A táblákon és az útvesztőben különböző, magas és festett oszlopok állanak, melyeken sokféle színű égetett zománcos gömbök vannak, kisebb tökök nagyságában. A kertnek az érseki palota melletti részében hasonlóképen szép lugasokat s bennük terjedelmes festményeket láttam, úgymint AMPHION-t, ORPHEUS-t, és néhány csatajelenetet magyarok és törökök közt.

A kert felső sarkában balra van a *Parnassus*, a jobbra eső másik sarokban a remeteség, a kert közepén pedig hűtőző ház áll, benne művészi vízijátékkal. A Parnassus tetején a Pegasus-ló szárnyal; alatta, körül a hegyen, múzsák és erdei istenek, sokféle hangszerrel, dobbal harsonával, hegedűvel, pásztorsíppal.

¹ PIGLER A.: A pozsonyi primási kert. Napkelet. III. 1925. 29—34. old.

² E növény a „százéves álóé“ (*Agave americana*), s nem török, hanem indián asszonyok készítenek belőle rostot.

Mindezeket művészi vízimű tartja mozgásban, s olyan hangokat adnak, mintha az ember igazi zenészeket hallana. Annál inkább keltik ezt a hatást, mert az erdei istenek a zenéléshez használt valamennyi tagjukat mozgatják.

A remeteségben (*Eremitorium*) SZENT JEROMOS óriási, kőből faragott szobra fekszik, egyik kezével a keresztet tartja maga előtt, mögötte az oroslán, szintén kőből. Ugyanitt barlangok és sziklahasadékok vannak, műbarlangok módjára cseppkövekből alakítva, régi fűzfatorzszekkel és zöld mohával borított, korhatag fákkal. Az ajtócskák bőrből készültek. A mennyezet boltozatos, és különféle kövek meredeznek róla, mintha most akarnának alázuhanni. De más-különben is komor és félelmetes hely ez. A bejárat egyik oldalán áll PÁL remete, aki 16. évétől 113 éves koráig barlangban élt, s egy kutacskából és egy pálmafáról szerezte italát, élelmét és ruházatát. Kőből faragott fóliáns fekszik előtte, s abba ír. A másik oldalon látható ALBERTUS, előtte szintén könyv. Hátrább balra egy magyar király, névszerint SALAMON, akinek udvarában a híres udvari bolond, MARCOLPHUS élt, s akit háborúban elűztek, nyomorúságba kergettek, erre a pusztába vonult, s állítólag ott halt meg 1075-ben. Mellette egy koponyán aranyozott korona, s ugyanott kosárka függ, benne kenyérrel, mely napi eledele volt. Jobbra ül ROSARDUS, egyik kezét koponyán nyugtatva, fogadalmat tett, hogy nem fog aludni, ezért feje mellett köröskörül tojásnagyságú kövek meredeznek, mind megannyi hegyes szurony és tövis, hogyha elszunnyadna, s feje lehanyatlana, ezekben a kövekben megüsse magát, az ösztökek megszúrják és felébrezzék. Tovább balra egy sziklás kápolnácskában vagy barlangban látható SZENT ANTAL, a tiszteletreméltó szentatya és remete, hófehér hajjal és szakállal, mellette koponya, körülötte az a sokféle ördög, amely egykor mind rárontott, ő azonban nem törődött velük, s remeteségben halt meg, állítólag 105 éves korában, 355-ben. Másik barlang is van itt, ebben egy oltár áll, rajta márványból készült feszület, kétoldalt MÁRIA-val és JÁNOS-sal. Leghátul, elkülönített barlangban, ahová belépni nem lehet, s ahová egy, állítólag 50 dukátért vásárolt, vitrum concavumon vagy microscopiumon át kell benézni, látható 13 öreg apát és 5 apátnő, köztük PAPHNUTIUS, ONOPHRIUS, MÁRIA MAGDOLNA, EGYIPTOMI MÁRIA, KLÁRA, szinte emberfölötti nagyságban, egyik a másik mellett. Csodálkozva néztük ezeket, mert a barlang félig akkorának látszott, mint a benne mutatott alakok. Ámbár nagy titokban szokták tartani, s nem könnyen mutatják meg, hogyan van ez ott bennt mind elrendezve, mégis megállapodva egy kilátásba helyezett recompensatióban, vezetőink kinyitották az ajtót, s ekkor kitűnt, hogy kis korongon állanak a valóságban alig arasnyi magas alakok.

A hűtőző lak (*Grotta*) két oldalán két drótból és kőből készített, festett férfi alak áll, muskétával és kelevézzel; Passauban készültek 40 forintért. Bent köröskörül 7 fülke van, három nagyobb négy kisebb. Minden ilyen barlangszerű fülkében egy-egy erdei isten szobra foglal helyet. Körben tükrök vannak elhelyezve, más-más formájúak s így mindegyik más képet mutat (ugyanarról a tárgyról), mint a többi. Az egyikben az ember fejnélkülinek látszik, a másikban hiányzanak a szemei, a harmadikban csak egy, a negyedikben négy vagy több szeme van, az ötödikben felfordítva tartja a fejét, a hatodikban csak fél feje van. De látunk ott még több furcsaságot is. Középen víz szökik a magasba, a

hűtőző lak és a rajtaálló ember¹ magasságáig, 19 ölnyire, ölet 6 lábbal számítva. Lakosztályából az érsek a középső úton át egyenesen e művészi vízsugarra lát, valamint egy tükörrre, amely a szoba ablakába állított két gyertyatartót tizenhatszorosan mutatja.

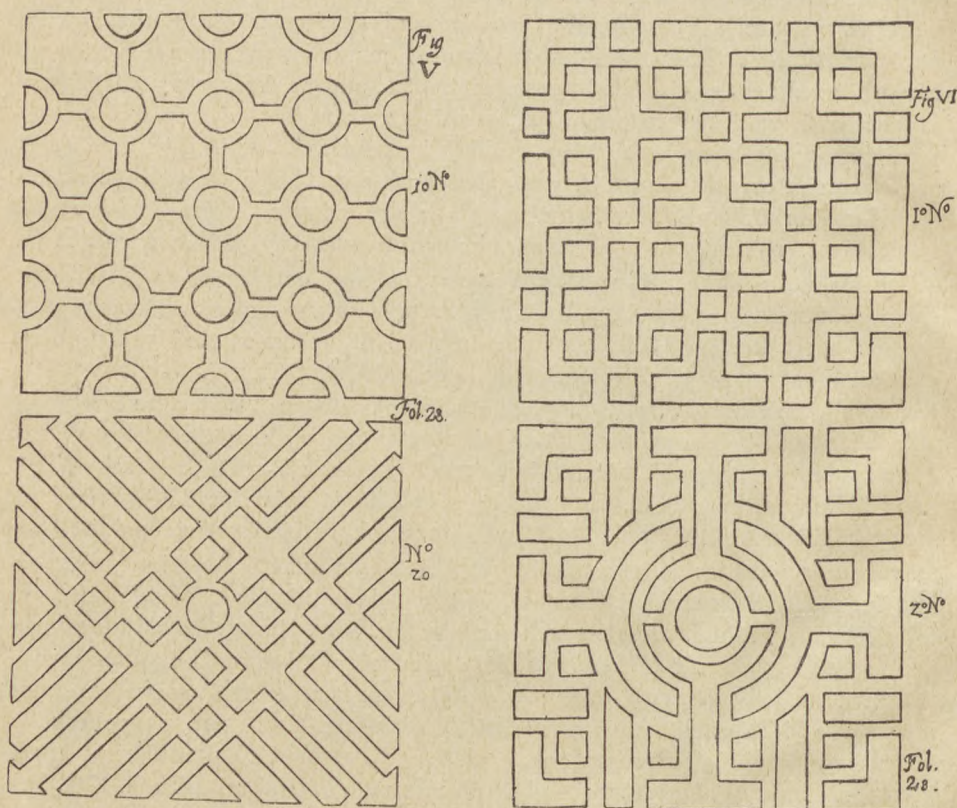
A villa mellett szép kápolna (*Sacellum*) van ; állítólag egész Magyarországon nincs párja.²

IFJ. LIPPAY GYÖRGY rézmetszeteiről és MÜLLER eleven leírásából ismerjük azt, ami a Pozsonyi Kertben korszerű, de éppen ezért mulandó volt. Az érsek öccsének, LIPPAI JÁNOS-nak hatalmas munkája, a Pozsonyi Kert című háromkötetes kertészeti kézikönyv őrzi mindazt, ami az érsek nagy növénytani és kertészeti szakismereteit mutatja, és ami majdnem két évszázadon át volt a magyarság általános kertészeti művelődésének forrása. LIPPAI JÁNOS az érsek udvarában hamarosan alapos jártasságot szerzett a kertészeti ismeretek elméletében és gyakorlatában, s 1664-ben elkészült az első magyar kertészeti szakmunka megírásával. Kézirata még ugyanazon évben Bécsben nyomdába került, s az első két rész, a Virágos Kert és a Veteményes Kert csakhamar meg is jelent. A harmadik rész, a Gyümölcsös Kert megkésett, s a munka már majdnem csonka maradt, mert közben 1666 január 30-án meghalt az érsek, majd 1666 június másodikán a szerző is. Erre azonban szerencsére IFJ. LIPPAY GYÖRGY vette kezébe a kiadás dolgát, amely anyagilag az érsek költségén már előre biztosítva volt, s így 1667-ben napvilágot látott a harmadik rész is. Valószínű, hogy LIPPAI JÁNOS még egy negyedik kötetet is tervezett az olasz fákról, de ennek még a kéziratával sem készült el. LIPPAI JÁNOS halálát és műve harmadik részének megjelenését IFJ. LIPPAY GYÖRGY „E könyvnek béfejezése” címmel írt utószavában így jelenti : „Ötet magát, mint Téged igen szerető Atyádot és hasznos írat foga elé az Trencsényi hévízben, és Szent Iván havának második napján fojtá meg nagy fájdalomokkal az te keserűségedre. Kinek immár halála után, hogy pártfogója legyek, mint szerelmes Atyámfijának és kedves Bátyámnak, reá kényszerít az félben hagyott írása, mely ha éppen meg lehetett volna, az mint magában a jó Páter elintézte volt, talán néked is édes Kertészem, nagyobb hasznodra és gyönyörűségedre lett volna.” Idővel a Pozsonyi Kert példányai kevés kivétellel elpusztultak, de mert helyette újabb munkát nem írtak nálunk, 1753-ban újra kinyomatta STREIBIG GERGELY Győrött.

¹ BÉL MÁTYÁS, IFJ. LIPPAY GYÖRGY hiányzó rézmetszete nyomán, ezt mondja a hűtőző lakról : „Az épület külsejét vallásos tárgyú festmények díszítették ; bel-sejében rejtett csövekből innen is, onnan is nagy hirtelenséggel vízsugarak törtek elő, melyek ugyancsak megrézták a mitsemsejtöket. A tornyos tetőn SÁMSON állt, jobbjával a számár állkapcsát emelve, melyből 18 láb magasra szökött fel a víz, sőt a földtől számítva, 50 lábnyira. SZENT ROZÁLIA szobrán kívül a felső emeletet szatírok, más ilyen festmények és a falba mesterileg beillesztett óriási tükör díszítették.”

² IFJ. LIPPAY GYÖRGY képein még a következő kertrészek láthatók : *Superior galleria*, emeleti tornác. *Inferior galleria*, földszinti tornác. *Fontanae duo*, a parterr két szökőkútja, ezeknek képei külön lapokon is láthatók ; egyiken dudás, a másikon TÓBIÁS a hallal. (XLIII. tábla). *Solaria artificiosa duo*, két napóra. *Fontanae duae in Nizis*, csorgókutak a kert falába illesztett fülkékben. *Domus pro guardia corporis*, a testőrség háza. Valószínűleg a testőrparancsnok alakja látható a két szökőkút képen az érsek balján.

A Pozsonyi Kert című munkáját már részletesen méltattam.¹ Már címe elárulja, hogy egyéni munka. Ez abban az időben úttörő vívmány. Nem tekintve az olasz és francia kertészeti szakmunkákat, Németországban az első ilyenmű munka PESCHEL JOHANN *Gartenordnung* c. műve volt, amely 1597-ben jelent meg. Ezt követte LAURENBERG PETER *Horticultura* c. munkája 1632-ben. Utóbbi volt LIPPAI JÁNOS mintaképe is. Úgy látszik, LAURENBERG-gel kapcsolatban is volt. De csak a mintakép volt ez az elterjedt munka, mert éppen abban, ami

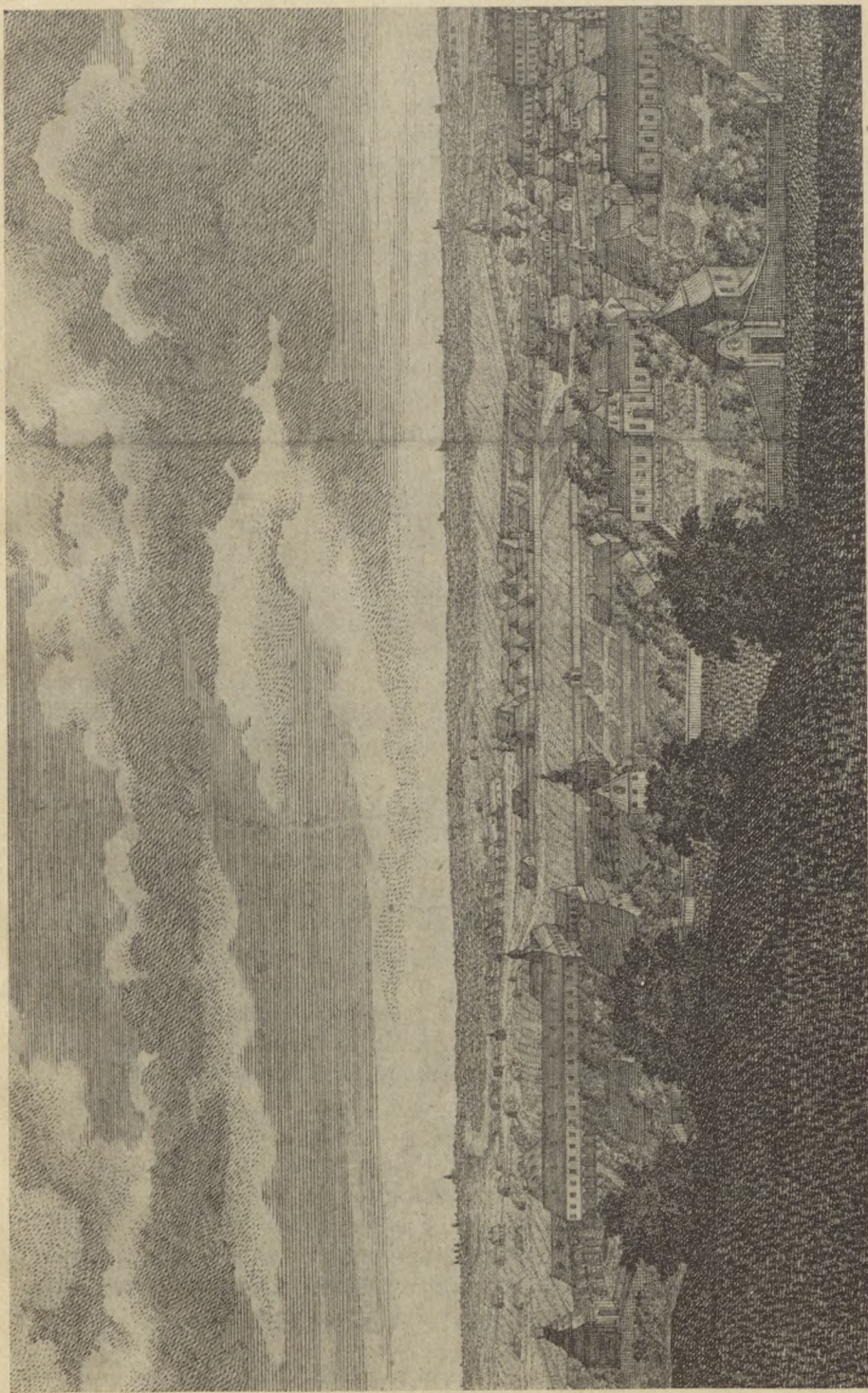

2. kép. Virágtáblák mintarajzai LIPPAI JÁNOS *Pozsonyi Kert* című munkájában.
Léj. LIPPAY GYÖRGY rajzai.

a Pozsonyi Kert legfőbb tartalma, a virágok, vetemények és gyümölcsfajták ismertetésében, a helyi adatokat jegyezte fel, így az érseki kert virágait és a Nyugat-Magyarországon elterjedt gyümölcsfajtákat. A Pozsonyi Kert tehát nemcsak kertészeti kézikönyv, hanem a XVII. század magyar kertészeti viszonyainak is hű tükrö.

Az első részben, amely most közelebbről érdekel bennünket, a Virágos Kertben, előbb a kert földjét, kerítését, majd osztását, utait, tábláit ismerteti, végül a virágokat. Mint kimutattam, összesen 150 kerti virágot ír le, 42 hagymás

¹ A magyarság virágai. 1932. 279—294. old.

3. kép. A pozsonyi villaváros 1735-ben, elől a pozsonyi szőlőhegyek. Balról jobbra : a Pozsonyi Kert, az Illyés-ház-kert, az Erdődy-kert s a Rayger-kert. BÉL M. *Notitia Hungariae* c. munkája I. kötetében megjelent rézmetszet részlete. MIKOVINYI SÁMUEL rajza.

és gumós fajt, 29 évelőt, 41 egyévest, 20 hidegházit, 18 virágos cserjét. A virágos magyar kert, amely azóta meghódította minden magyar ember szívét, itt mutatkozott először teljes szépségében, s innen terjedt szét ismerete széles e hazában. LIPPAY GYÖRGY kertjéből indult hódító útjára nálunk a tulipán is, és első dicséretét LIPPAI JÁNOS írta meg Pozsonyi Kertjében.

A munka első részéhez, a Virágos Kerthez IFJ. LIPPAY GYÖRGY 8 táblát készített, amelyeket szintén rézbe metszettek, s a képek a szövegbe kötve jelentek meg. Az első táblán divatos kerti kapukat látunk, a másodikon vágott, mint LIPPAY mondja, bojtos sövényt, a következő négy megmagyarázza, hogy kell megrajzolni a virágtáblák divatos mintáit, s ezek közül néhányat be is mutat (2. kép), végül az utolsó kettőnek az útvesztő a tárgya. Meg kell itt jegyeznem, hogy az utolsó két tábla számozása hibás, a VIII. tábla helyesen a VII., a IX. pedig a VIII. Még hibásabb az utalás e két táblára a szövegben, mert ott tizenegy tábláról van szó, holott a fennmaradt bécsi kiadású könyvpéldányok összehasonlítása alapján megállapítottam, hogy nem készült több, csak nyolc. (A győri kiadás szövege átvette ugyan az utalásokat, de ehhez táblák nem készültek.)

LIPPAY GYÖRGY kertjét most már mindezek ismeretében jellegzetes barokk virágos kertnek kell tekintenünk, amely a kertművészetnek új irányát honosította meg Magyarországon. A renaissance korban MÁTYÁS király kertjei törték meg nálunk az utat a kertművészet számára. Ezek BONFINI, OLÁH és TAURINUS leírásai szerint jellegzetes várkertek voltak,¹ ilyen volt VITÉZ JÁNOS érsek esztergomi kertje is. LIPPAY érsek kertje sok és tarka virágtáblájával, kimondotan barokk stílusú építészeti elemeivel, narancsházával és olasz fáival, végül központi parterrijével lényegesen különbözik MÁTYÁS korának magyar kertjeitől, s a francia nyomon járó barokk kertstílus magyarországi úttörője, amelyet csakhamar sok másolat követett, kivált a Felvidéken és Erdélyben.

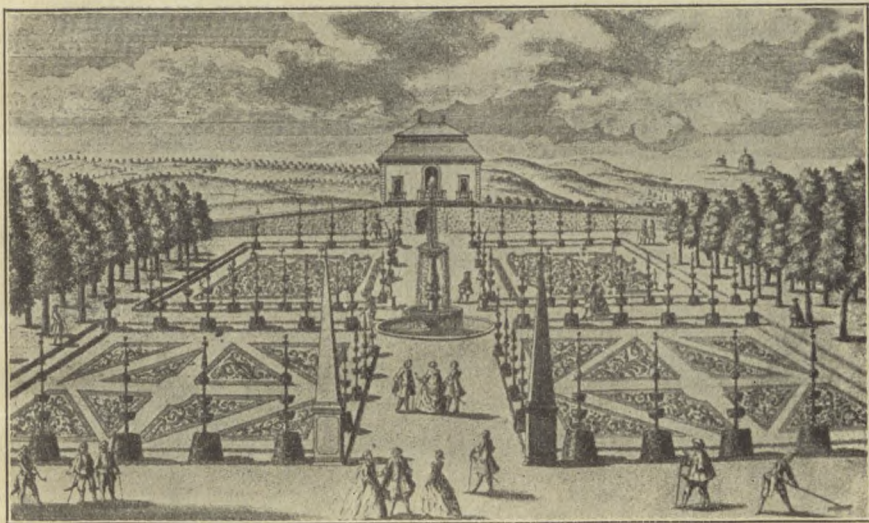
Sajnos, maga a Pozsonyi Kert, LIPPAY György alkotása, a kertkedvelő érsek halála után gyorsan hanyatlott, s nemsokára alig maradt nyoma annak a sok szépségnek és dísznek, amellyel valamikor külföldön is hírnevet szerzett. Mire a XVII. század elmulóra fordult, a pozsonyi érseki kert is elpusztult, nem volt, aki gondját viselje, aki megóvjá és fenntartsa, ami kétségtelenül nagy költséggel járt volna. Közben pedig eljárt az idő a barokk virágos kertstílus fölélt, s Franciaországban XIV. LAJOS és kertésze LE NÔTRE új kertstílust teremtett, a francia parkot. Így történt, hogy mikor végül a XVIII. század első felében újra rendbe hozták a kertet, új stílusban született újjá, amelyben már semmiféle eleme sem hasonlított LIPPAY korának híres Pozsonyi Kertjéhez.

A kertet KERESZTÉLY ÁGOST, szászországi bíboros hozatta rendbe, s alakította át francia stílusú parkká, a középére pompás parterre de broderie terült, kétoldalt pedig egy-egy sétány fasorokból. Majd az elpusztult kerti építményeket is eltakarították, a hűtőző laknak leszedték a tornyát, s a sok régi dísz helyett most mindössze egy szökőkút lövelte vizét a parterr közepén. Így írta le BÉL MÁTYÁS 1735-ben, és így rajzolta meg MIKOVINYI SÁMUEL (3. kép), valamint WERNER F. B. (4. kép). És a XVIII. század elején lassanként új villák és kertek is települtek a hercegrímás nyaralója mellé, s MIKOVINYI képén a baloldalt látható

¹ RAPAICS R.: Magyar várkertek, Magyar Szemle. XXXIV. 1938. 165—173. old.

primási kert mellett jobbra első az ILLYÉSHÁZY-családé, ettől jobbra látható az ERDŐDY-családé, végül a kép jobbszélén a RAYGER-család nyaralója. Ez a sok szép kert ragadta BÉL MÁTYÁS-t arra a felkiáltásra: *Paradisum Hungariae, qui Pisonium dixit, bene dixit!*

MÁRIA TERÉZIA korában, a XVIII. század közepén, második fénykora derült a Pozsonyi Kertre, most már mint francia parkra. Ebben az időben kezdett nálunk újra megerősödni a városi polgárság, s a díszesebb kerteket megnyitották számára. Pozsony hercegprimási kertje is újra szép látnivalója, majd rendszeres sétahelye lett a pozsonyi polgárságnak. A francia parkstílusban pompázó ketről is készült leírás. Ekkoriban élt Pozsonyban ROTENSTEIN GOTTFRIED, magyar nemes, aki Pozsony és környéke minden nevezetes kastélyát és kertjét rendkívül alapos és hű leírásban örökítette meg az utókor számára.¹

4. kép. A Pozsonyi Kert a XVIII. század 30-as éveiben. Rézmetszet.
WERNER F. B. rajza.

„A város körül is vannak szép paloták és kertek — írja ROTENSTEIN —, köztük a hercegprimásé, nagy előudvarát vasrács zárja el és szobrok ékesítik. A palota 25 ablak széles és két emelet magas, elől nagy erkélye van, a kert felé pedig nagy és díszes lépcsőzete vaskorláttal, amelyen 14 gyermek áll aranyozott lámpásokkal, és a lépcsőt nyolc óriás tartja. A boltozatos nagytermet olasz művész festette ki pompásan; egyes szobákat szalmatapéták ékesítenek, amelyek rendkívül kedves hatást keltenek, mert az egyiken kínai alakok láthatók, a másik mintha faberakással készült volna, a harmadik vörös damasztához hasonlít, de mindez festett szalma. Ugyancsak érdemes a megtekintésre a képtár és a szép

¹ ROTENSTEIN G.: Reisen durch einen Theil vom Königreich Ungarn, seit dem J. 1763. II. Abschnitt. (I. BERNOULLI's Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Berlin. X. 1783. 185—226. old.

kápolna. A kert is szép, középen szökőkút áll, és körülötte ívek, ahová padokat raktak, hogy kényelmesen lehessen hallgatni a víz kellemes zúgását. A nagy vázasparterrben régimódi tiszafagülák állanak, sok szobor is díszíti, de legszembek az árkádszerű kettős fedett galériák, amelyek a franciaországi Marly mintájára készültek, és nagyon kellemes látványt nyújtanak a nagy kerti lépcsőről. Van itt még két nyílt zöld kerti terem szilfából, két liget, és két nagy vadgesztenye-, és két nagy hársfasor, ahol vásár- és ünnepnapokon sok száz ember sétál. A hercegprímás u. i. kegyesen megengedte, hogy a kertben hetenként kétszer rendezett hangversenyt minden tisztességes ember meghallgathassa. A narancsházban 400 fa van, ezen kívül sok ananász és más külföldi növény. Egy tó is van a kertben, ezen hattyúk úszkálnak.

A Pozsonyi Kert dicsőségéről az utolsó feljegyzést olvassuk e sorokban. A hercegprímások őszi fészke, Esztergom közben már megszabadult a töröktől, sőt lassankint újra békés területté lesz, feltámad az ősi Magyarország központja, Buda is, visszahúzódik a hivatalos magyar élet minden központja az ősi magyar központokba, s mikor a hercegprímások is visszaköltöznek Esztergomba, elárul a pozsonyi nyári palota, el a Pozsonyi Kert. A katonai kincstár birtokába jut, s katonai kórház lesz belőle. A hercegprímások Esztergomban építenek maguknak új palotát.

Ma már LIPPAI JÁNOS műve, a Pozsonyi Kert is csak történeti emlék. De mint ilyen feledhetetlen, éppúgy mint maga a kert két fénykorával, mind elpusztíthatatlan drágaköve a pozsonyi magyar kultúra virágkorának.

Dr. Rapaics Raymund

Kiadásért felelős: Dr. Rapaics Raymund.

29.566. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Múzeum-körút 6. (F.: Thiering Richárd.)

